

TIẾNG ANH CHÂU PHI

PGS.TS. Phan Văn Quế *

Tóm tắt: Lịch sử tiếng Anh châu Phi đều bắt nguồn từ chủ nghĩa thực dân. Mức độ tiếp xúc giữa tiếng Anh với ngôn ngữ bản địa đã tạo nên rất nhiều các biến thể tiếng Anh ở châu lục này. Sự khác nhau trong quá trình hình thành cũng như việc sử dụng những loại tiếng Anh này giữa các nước ở Tây và Đông Phi là chủ đề của bài viết này.

Từ khóa: Biến thể, Đông Phi, Tây Phi, tiếng Anh Pidgin, tiếng Anh Creole, ngôn ngữ thứ hai.

Abstract: *The history of African English is through colonialism. The degree of contact between English and local languages has resulted different varieties of English in this continent. The differences in the process of formation and the use of these Englishes between the West and the East of Africa is the topic of this paper.*

Keywords: *Varieties, East Africa, West Africa, Pidgin English, Creole English, second language.*

Lâu nay, khi nói về tiếng Anh, chúng ta thường nhắc đến tiếng Anh - Anh, tiếng Anh Mỹ, tiếng Anh Canada, tiếng Anh Úc, tiếng Anh Newzealand, một số tiếng Anh ở châu Á và các nước lân cận, như tiếng Anh Ấn, tiếng Anh Philippines, tiếng Anh Singapore, tiếng Anh Malaysia hoặc tiếng Anh Hongkong,... Nhưng, có một khu vực - nói chính xác là một châu lục, ở đó tiếng Anh được sử dụng rất rộng rãi và có những đặc trưng riêng từ quá trình hình thành đến vai trò xã hội và đặc điểm ngôn ngữ - đó là châu Phi. Trong bài viết này, chúng tôi muốn tổng hợp và giới thiệu về tiếng Anh châu Phi qua một số công trình đã được các học giả quốc tế công bố.

Về cách phân chia tiếng Anh châu Phi theo địa lý, các nhà nghiên cứu có những ý kiến khác nhau. Theo Andy Kirpatrick [1, tr.101], người ta thường chia tiếng

Anh châu Phi thành ba nhóm khác nhau: tiếng Anh Đông Phi là tiếng Anh tiêu biểu được sử dụng ở Kenya, Tanzania; tiếng Anh Nam Phi là tiếng Anh tiêu biểu ở Cộng hòa Nam Phi (South Africa), Zimbabwe, Botswana; tiếng Anh Tây Phi dùng ở Cameroon, Ghana, Nigeria. Các tác giả Nicollas Galloway và Healthrose [5, tr.111-112] cũng chia tiếng Anh châu Phi làm ba khu vực: Tây Phi, đại diện là Nigeria, Ghana; Đông Phi có Kenga, Tanzania; Nam Phi có Namibia, Botswana, Cộng hòa Nam Phi. Còn một số học giả khác thường chia thành hai nhóm là tiếng Anh Tây Phi và tiếng Anh Đông Phi với một số đặc trưng khác biệt về nguồn gốc hình thành, vai trò xã hội và đặc điểm ngôn ngữ. Riêng tiếng Anh ở Cộng hòa Nam Phi thường được đề cập vào một mục riêng. David Crystal [3] xếp các nước nói tiếng Anh ở châu Phi thành hai nhóm:

* Chủ nhiệm khoa Ngôn ngữ Anh,
Trường Đại học KD&CN Hà Nội.

Tây Phi và Đông Phi. Nhóm Tây Phi gồm các nước Sierra Leone, Ghana, Gambia, Nigeria, Cameroon và Liberia. Nhóm các nước Đông Phi gồm Botswana, Kenya, Lesotho, Malawi, Namibia, Tanzania, Uganda, Zambia, Zimbabwe. Riêng tiếng Anh ở Cộng hòa Nam Phi được xếp vào một mục riêng. Jennifer Jenkin [5, tr. 7] cũng xếp tiếng Anh Cộng hòa Nam Phi vào một mục riêng và hai nhóm Tây Phi và Đông Phi. Nhóm các nước nói tiếng Anh Tây Phi gồm 6 nước như David Crystal nói ở trên, còn nhóm các nước Đông Phi gồm Kenya, Tanzania, Uganda, Malawi, Zambia, Zimbabwe.

Sự phân chia thành các nhóm nước nói tiếng Anh ở châu Phi cơ bản là giống nhau, nhưng khi bàn về sự hình thành, chức năng xã hội và đặc trưng ngôn ngữ, các tác giả thường chia thành hai nhóm Đông Phi và Tây Phi, còn tiếng Anh ở Cộng hòa Nam Phi thường được đề cập đến với một số đặc trưng riêng biệt. Trước hết, chúng ta cùng tìm hiểu lý do tại sao các nhà nghiên cứu ngôn ngữ lại chia tiếng Anh châu Phi thành hai nhóm Tây Phi và Đông Phi?

Theo Nicola Galloway và Heath Rose [5, tr.110), thì lịch sử tiếng Anh ở châu Phi, cả Đông Phi và Tây Phi, đều bắt nguồn từ chủ nghĩa thực dân. Những sự tiếp xúc đầu tiên với châu Âu là qua ngôn ngữ Bồ Đào Nha (Pidgin Portuguese), nhưng từ những năm 1500 về sau, sự tiếp xúc với tiếng Anh ngày càng tăng dần do sự xuất hiện của những người nói tiếng Anh đến buôn bán, làm việc và định cư ở các khu vực đó.

Lịch sử hình thành tiếng Anh Tây Phi gắn liền với việc buôn bán nô lệ. Như lịch sử đã ghi lại, vào cuối thế kỷ 15 các thương nhân người Anh thường tới các nước thuộc vùng bờ biển Tây Phi, như

Gambia, Sierra Leone, Ghana, Nigeria, Cameroon, để trao đổi hàng hóa và buôn bán nô lệ. Quá trình thương mại và buôn bán nô lệ trong hàng thế kỷ giữa thực dân Anh và các nước bản xứ đã hình thành nên rất nhiều các ngôn ngữ với mục đích giao tiếp đơn giản do sự pha trộn giữa tiếng Anh với ngôn ngữ bản địa, mà ta thường gọi nôm na là tiếng Anh *bồi* hay tiếng Anh *lai*, còn các nhà ngôn ngữ học gọi là *Pidgin English*. Sau vài thế hệ, ngôn ngữ này được phát triển và trở thành ngôn ngữ thứ nhất của những thế hệ tiếp theo, và đến giai đoạn này được gọi là *tiếng Anh Creole* – ngôn ngữ hình thành trên cơ sở tiếng Anh Pidgin, nhưng đã phát triển đến một mức độ hoàn chỉnh và phức tạp hơn [5]. Tuy tiếp xúc với tiếng Anh khá sớm, trong một thời gian dài, nhưng ở Tây Phi không có các khu định cư của người Anh, do vậy, tiếng Anh ở khu vực này thường là dạng tiếng Anh bồi (Pidgin/Creole). Về sau, những loại tiếng Anh này cũng được bổ sung và bị ảnh hưởng bởi tiếng Anh của những người đi làm việc ở nước ngoài trở về từ Vương quốc Anh, Bắc Mỹ, vùng Caribbean. Vào thế kỷ 20, sự ảnh hưởng của tiếng Anh ngày càng tăng do lãnh đạo ở vùng Tây Phi chấp nhận tiếng Anh là biểu trưng của sức mạnh [5]. Sự đa dạng của tiếng Anh ở Tây Phi được thể hiện rõ ở nhiều nước, đặc biệt là Nigeria - một quốc gia với hơn 100 triệu dân. Theo Andy Kirpatrick [1] dẫn lại của Bamgbose (1982) thì có tới 4 biến thể tiếng Anh được sử dụng ở Nigeria:

- Biến thể 1 là tiếng Anh lai (Pidgin English) với các đặc trưng rất rõ về ngữ âm, cú pháp và từ vựng của ngôn ngữ bản địa. Có tới 40% số dân có thể sử dụng dạng thức tiếng Anh này;

- Biến thể 2 với đặc trưng cú pháp khá giống với tiếng Anh chuẩn, nhưng

còn bị ảnh hưởng rất nhiều những đặc trưng về cú pháp và ngữ âm bản địa. Nó được thừa nhận và được sử dụng rộng rãi ngoài xã hội, nhưng ít được thừa nhận ở phạm vi quốc tế và có tới 75% dân số của nước này sử dụng;

- Biên thể 3 rất gần với tiếng Anh chuẩn, mặc dù vẫn có một số đặc trưng về ngữ âm và từ vựng của ngôn ngữ bản địa. Dạng thức này được cả xã hội và quốc tế thừa nhận và thường được gọi là tiếng Anh chuẩn Nigeria với khoảng 10% dân số sử dụng.

- Biên thể 4 là tiếng Anh chuẩn (Standard British English) được giới tinh hoa ưa dùng. Nó không được sử dụng rộng rãi ngoài xã hội, chỉ một số ít người Nigeria vốn sinh ra và lớn lên ở Anh sử dụng.

Đông Phi tiếp xúc với tiếng Anh muộn hơn, vào thế kỷ 19, qua việc giao thương và truyền giáo với các nước, như Kenya, Zambia, Zimbabwe,... Trong thời gian từ 1850 trở đi có sự định cư ồ ạt của người Anh ở khu vực này. Họ mang theo ngôn ngữ của mình và tạo ra những khu vực sinh sống định cư của người bản ngữ (native English speakers). Một số nước vùng Đông Phi trở thành thuộc địa hoặc sử bảo hộ của đế chế Anh vào cuối thế kỷ 19 - đầu thế kỷ 20, với tiếng Anh có vai trò quan trọng trong thể chế chính phủ, giáo dục, luật pháp,... Từ những năm 1960 trở đi, các nước này đều được trao trả độc lập và tiếng Anh vẫn được sử dụng như là ngôn ngữ chính thức của hầu hết các quốc gia này.

Sự khác nhau cơ bản giữa tiếng Anh Tây Phi và Đông Phi là ở mức độ tiếp xúc giữa tiếng Anh và các ngôn ngữ bản địa. Ở Tây Phi, tiếng Anh được hình thành và phát triển trên cơ sở tiếng Anh lai (Pidgin English) rồi trở thành ngôn ngữ thứ nhất

(Creole English) và do vậy những loại tiếng Anh này có sự pha trộn rất lớn, nửa nọ nửa kia, giữa tiếng Anh của người bản ngữ với ngôn ngữ bản địa.

- Sierra Leone (5, 4 triệu dân, 2002) và Gambia (1, 4 triệu dân, 2002) thì hầu hết dân số đều sử dụng tiếng Krio, một ngôn ngữ được hình thành từ tiếng Anh (English-based Creole);

- Nigeria (126 triệu dân, 2002) và Cameroon (16 triệu dân, 2002) có khoảng một nửa dân số sử dụng tiếng Anh Pidgin/ Creole trong giao tiếp hoặc là ngôn ngữ thứ hai;

- Liberia (khoảng 3,2 triệu dân, 2002), thì hầu hết có thể sử dụng tiếng Anh Pidgin là ngôn ngữ thứ 2 [3, tr. 51,52].

Còn Đông Phi, cơ bản là tiếng Anh do những người bản ngữ sang định cư và sinh sống ở đó mang theo, do vậy, tiếng Anh ở đây gần với tiếng Anh bản ngữ hơn. Điều đặc biệt nữa là ở Đông Phi không có kiểu tiếng Anh bồi (Pidgin English), vì không có việc buôn bán nô lệ ở khu vực này [5, tr.110]. Tất nhiên, do sự tiếp xúc với các ngôn ngữ địa phương, tiếng Anh nào cũng có những biến đổi và sự đa dạng của nó. Các nước, như Botswana (1,5 triệu dân, 2002), Kenya (31 triệu dân, 2002), Lesotho (2,2 triệu dân, 2002), Malawi (10,5 triệu dân, 2002). Namibia (1,8 triệu dân, 2002), Uganda (24 triệu dân, 2002), Tanzania (36 triệu dân, 2002), Zambia (11 triệu dân, 2002), đều coi tiếng Anh là ngôn ngữ chính thức. Một số nước khác, như Kenya và Tanzania, tiếng Anh cùng với tiếng Swahili là ngôn ngữ chính thức. Đến 1967, tiếng Anh đã mất vị thế này ở Tanzania [3, tr. 53, 54).

Có thể tham khảo việc sử dụng tiếng Anh trong một số lĩnh vực ở 6 nước Đông Phi dưới đây:

SOME DOMAINS OF ENGLISH USE IN SIX EAST AFRICAN STATES						
	Kenya	Tanzania	Uganda	Zambia	Malawi	
Zimbabwe						
Official status	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes
High court	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Parliament	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes
Civil services	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes
Secondary school	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Primary school	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes
Radio	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes
Newspapers	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Advertising	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Road signs	Yes	No	Yes	Yes	Yes	Yes
Shop & vehicle signs	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Business correspondence	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes

Yes – English used ; **No** – English not used.

Nguồn: Cambridge Encyclopedia of English Language, 2005, CUP

Ngoài các biến thể tiếng Anh sử dụng ở Tây Phi và Đông Phi, tiếng Anh ở Cộng hòa Nam Phi cũng rất đa dạng. Trước hết, là các tiếng Anh phương ngữ của những nhóm di dân khác nhau ở nhiều vùng miền đến từ Anh; rồi đến tiếng Anh được sử dụng như ngôn ngữ thứ hai của những người Phi nói tiếng Afrikan (tiếng Hà Lan Nam Phi) và tiếng Anh là ngôn ngữ mẹ đẻ của khoảng 3,7 triệu trong số 43,5 triệu dân (2002) của Cộng hòa Nam Phi. Chính vì vậy, đã có tác giả xếp Cộng hòa Nam Phi vào nhóm các nước nói tiếng Anh bản ngữ [4, tr. 27] và có lúc ở Việt Nam cũng đã có những quảng cáo tuyển sinh du học tiếng Anh ở Cộng hòa Nam Phi.

Hiến pháp Cộng hòa Nam Phi công nhận 11 ngôn ngữ chính thức cho quốc gia này, trong đó có tiếng Anh [3, tr. 45,46].

Khi nói đến châu Phi là nói đến một khu vực có tính đa dạng về ngôn ngữ nhất thế giới, gồm 54 quốc gia, với khoảng hơn 1.300 ngôn ngữ. Tiếng Anh được sử dụng ở nhiều nước châu Phi, nhưng chỉ một bộ phận nhỏ có học thức sử dụng tiếng Anh, còn đại đa số người Phi nói tiếng Phi. Nếu họ nói tiếng Anh, thì đó là dạng tiếng Anh lai - Pidgin English [1].

Sự đa dạng về tiếng Anh ở châu lục này cũng là đề tài thú vị cho những người làm công tác giảng dạy, nghiên cứu tiếng Anh quan tâm./.

Tài liệu tham khảo

1. Andy Kirk Patrick, 2007. *World Englishes*. Cambridge University Press.
2. David Crystal, 2003. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Second Edition Cambridge University Press.
3. David Crystal, 2005. *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
4. Jennier Jenkin, 2015. *Global Englishes*. Routledge, London and New York.
5. Nicola Galloway and Heath Rose, 2015. *Introducing Global Languages*. Routledge, London and New York.